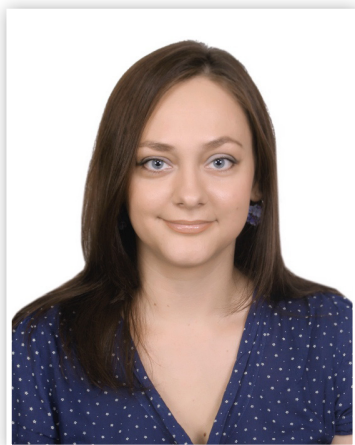

5. АВТОРСЬКІ ПРОГРАМИ ТА ПРОЕКТИ

Анна Вікторівна Гафіатуліна,

аспірант, науково-педагогічний працівник
кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ

УДК 159.922.4

НАВЧАЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ

В статті представлена авторська програма формування національного самосвідомості студентської молоді України. Зміст програми спрямований на активізацію у студентів усвідомлення своєї національної ідентичності, почуття гордості за свою націю та сприяння оптимальному міжетнічному та міжрегіональному взаємодію.

Ключевые слова: національне самосвідомості, навчально-розвиваюча програма, формування, Україна, студентська молодь.

The article presents training programme of the development of Ukrainian students' national self-identity. The content of the program is aimed at enhancing students' awareness of their national identity, their sense of pride for their nation and promoting optimal inter-ethnic and inter-regional interaction.

Key words: national identity, national consciousness, training, development, youth, Ukraine.

В умовах трансформаційних змін сьогодення українського суспільства – з одного боку, та глобалізаційних процесів – з іншого, актуальності набуває проблема розвитку і формування національної самосвідомості молодих громадян України. Одним із основних завдань Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді є розвиток і формування національної самосвідомості особистості. У контексті цього державного завдання важливими є дослідження, присвячені психологічним особливостям національної самосвідомості та розробленню ефективних програм формування національної самосвідомості студентської молоді.

На засадах зростаючої кількості досліджень національної самосвідомості проблема її формування є не достатньо розробленою. На теренах вітчизняної науки питанням розвитку і формування національної самосвідомості студентської молоді присвячено наукові праці В. Борисова [1], В. Соколової [5], Л. Співак [3], Д. Піонтковської [4].

Національна самосвідомість – це усвідомлення особистістю себе часткою певної національної спільноти та оцінювання себе як носія національних

цінностей, що склалися у процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності [2, с. 318].

З метою оптимізації процесу формування національної самосвідомості студентської молоді України необхідно визначити психологічні особливості цієї соціальної та вікової групи. У психологічній науці студентство визначають як окрему соціальну групу (спільноту), що може виступати самостійною дієвою суспільною силою. В межах вікової періодизації онтогенезу студентський період належить до юнацького віку. Значущість юнацького віку визначається появою особливого психологічного новоутворення – інтегрованої самосвідомості, що відкриває якісно нові можливості для подальшого розвитку останньої [3, с. 98]. Юнацький (студентський) вік (18–22 років) є вирішальним періодом розвитку національної самосвідомості. У період навчання у вищому навчальному закладі національна самосвідомість молоді людини розширює систему її уявлень про світ та зміцнює її місце в ньому [1, с. 323].

З урахуванням вікових особливостей формування національної самосвідомості студентства необхідно

звернути увагу на соціальну ситуацію в державі, що безпосередньо впливає на молодь. Процес формування та розвитку національної самосвідомості студентської молоді утруднюється в умовах соціальної та економічної нестабільності (нерозв'язаність багатьох соціальних, економічних, технологічних проблем, незадоволеність умовами життя, відсутність стабільності зумовлюють індивідуальну чи негативізм української молоді до усього, що відбувається довкола) [1].

З огляду на вищезазначені особливості розвитку національної самосвідомості у студентському віці, нами було розроблено програму формування національної самосвідомості студентської молоді України «Єдність української нації». Метою цієї навчально-розвивальної програми є формування високого рівня національної самосвідомості студентів із різних регіонів України, що матиме вияв в усвідомленні себе представником національної спільноти, активним суб'єктом творення своєї нації. Змістовою спрямованістю програми постала стимуляція усвідомлення студентами власної національної ідентичності, відчуття гордості за свою націю та сприяння оптимальній міжгромадянській і міжрегіональній взаємодії.

Основою програми «Єдність української нації» є психолого-педагогічні технології, що мають розвивати когнітивні, емоційні та ціннісні аспекти досліджуваного явища. Змістове забезпечення програми передбачає: міні-лекції, дискусії, психологічні ігри,

психологічні вправи, моделювання проблемних ситуацій, творчі конкурси, проєктивні діагностичні методики та розвивальні техніки. Тривалість навчально-розвивальної програми становить 30 академічних годин (24 год спрямованого навчально-розвивального впливу та 6 год для самостійного опрацювання матеріалу).

Програма має логічну побудову і передбачає проведення різноманітних форм групової роботи. Структура кожного заняття розвивальної програми охоплює такі частини:

- 1) привітання та оголошення теми заняття;
- 2) рефлексія психологічного настрою та обговорення очікувань від заняття;
- 3) міні-лекція або бесіда;
- 4) індивідуально-групові форми роботи (тренінгові вправи, дискусії, психологічні ігри), спрямовані на актуалізацію визначених показників з метою розвитку національної самосвідомості;
- 5) підведення підсумків заняття: рефлексія емоційного стану, особистих здобутків; обмін враженнями та обговорення труднощів; висловлювання побажань;
- 6) завдання для самостійного опрацювання з метою смислового переходу до наступного заняття.

У нижченаведеній структурі програми та її змістовому наповненні пункти 1, 2 та 5 не зазначено, з огляду на їх повторюваність та однаковість для всіх занять, однак вони є необхідними та обов'язковими фрагментами кожного заняття програми (табл. 1).

Таблиця 1

Структура навчально-розвивальної програми «Єдність української нації»

№ заняття	Назва заняття	Форма роботи	Назва
1	2	3	4
1 (2 год)	Україна. Самовизначення	1. Міні-лекція	Україна – на перехресті двох цивілізаційних світів
		2. Дискусія	Шлях України
		3. Психомалюнок	Портрет української нації
2 (2 год)	Героїчні сторінки української історії	1. Бесіда	Героїчні події та особистості української історії
		2. Психологічна вправа	Зустріч українців з минулого, сьогодення і майбутнього
		3. (метод психодрами)	
3 (2 год)	Українська ментальність та національний характер	1. Міні-лекція	Українська ментальність. Національний характер
		2. Психологічна гра (робота в мікрогрупах)	Психодіагностичний висновок. Досліджуваний – Українець
4 (2 год)	Націоналізм і патріотизм	1. Міні-лекція	Націоналізм і патріотизм
		2. Дискусія	Де закінчується здорова любов до своєї нації і розпочинаються хворобливі її форми?
5 (2 год)	Шляхи розвитку української політичної нації	1. Міні-лекція	Етнічна нація VS політична нація
		2. Обговорення книги	Чому нації занепадають? (Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсо)
6–7 (4 год)	Національні стереотипи	1. Міні-лекція	Національні стереотипи
		2. Дискусія	Образ ворога – захисна реакція нації. Чи потрібна?
		3. Психологічна гра	Суд над українцем
		4. Психологічна вправа	Образ українців очима інших
		5. Психологічна гра	Рятувальний човен
8 (2 год)	У вирі ідентичностей	1. Міні-лекція	Усвідомлення людиною етнічної, національної, регіональної ідентичностей
		2. Психологічна вправа	Ти не українець, якщо...

Продовження табл. 1

1	2	3	4
9 (2 год)	Феномен регіональної ментальності	1. Міні-лекція	Регіональна ментальність. Що це?
		2. Бесіда	Регіональні протиріччя. Міф чи реальність?
		3. Моделювання ситуації	Нетолерантний представник іншої регіональної ментальності
10 (2 год)	Ідея про національну єдність	1. Міні-лекція	Національна єдність як безумовна цінність українського народу
		2. Дискусія	Революція гідності, або як ми подолали стереотип «Моя хата скраю»
		3. Творчий конкурс	Написання інструкції «Як зберегти цілісність української нації»
11–12 (4 год)	Трансформація українського суспільства	1. Бесіда	Перспективи розвитку української нації
		2. Психологічна вправа (метод метафоричних карт)	Життєвий задум України
		3. Психологічна гра (робота в мікро-групах)	Ключ до інтеграції
		4. Психологічна гра (робота в мікро-групах)	

Нижче подано змістове наповнення навчально-розвивальної програми «Єдність української нації».

Заняття 1.

Україна. Самовизначення (2 год)

Привітання. Знайомство. Представлення етапів та загальної структури програми.

1.1. Міні-лекція «Україна – на перехресті двох цивілізаційних світів»

Ключові поняття лекції: східний та західний цивілізаційні світи, шлях розвитку, геополітичні інтеграції, самовизначення, глобалізаційні процеси.

1.2. Дискусія «Шлях України»

Студенти мають поміркувати та висловити власні ідеї щодо розвитку України. Аналіз східного та західного цивілізаційних способів розвитку. Оптимальний шлях для нашої Батьківщини. Ризики та переваги.

1.3. Психомалюнок «Портрет української нації»

Студенти повинні намалювати портрет української нації (символічно та схематично). Представлення та обговорення малюнків. Знаходження спільного та відмінного у малюнках досліджуваних.

Завдання для самостійного опрацювання: підготувати матеріал про героїчну подію або героїчну постать української історії.

Заняття 2.

Героїчні сторінки української історії (2 год)

2.1. Бесіда «Героїчні події та особистості української історії»

Студенти мають представити підготовлений матеріал про героїчну подію або героїчну постать української історії. Обговорюється психологічне значення певної події або особистості для становлення української нації. Відбувається активізація почуття гордості за свою націю.

2.2. Психологічна вправа (техніка психодрами) «Зустріч українців з минулого, сьогодення та майбутнього»

Суть вправи така: студенти розділяються у три групи, по три учасники в кожній. Учасникам міні-груп пропонують відчути себе українцями з минулого

(перша група), сьогодення (друга група), майбутнього (третя група). Після «вживання в ролі» учасники мають встановити контакт та взаємодіяти одне з одним, після чого відбувається обговорення відчуттів і вражень. Студенти, що спостерігають за вправою, також дають зворотний зв'язок. Основною метою цієї техніки є встановлення зв'язку між почуттям гордості за славетні сторінки української історії та прогностичним мисленням студентів щодо розбудови української нації на основі відповідальності молодих українців, які живуть сьогодні.

Завдання для самостійного опрацювання: рекомендація прочитати книгу «Чому нації занепадають» (автори: Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон).

Заняття 3.

Українська ментальність та національний характер (2 год)

3.1. Міні-лекція «Українська ментальність. Національний характер»

Ключові поняття лекції: українська ментальність, витоки української ментальності, ментальні формоутворення та архетипи, національний характер, яскраві риси характеру українців.

3.2. Психологічна гра «Психодіагностичний висновок. Досліджуваний – Українець»

Студенти утворюють дві групи – експертні комісії. Завдання полягає в написанні психодіагностичного висновку. Обстежуваний – типовий українець (вік та стать на власний розсуд визначають учасники). Специфіка гри полягає у так званій упередженості психодіагностів. Перша експертна комісія має скласти психодіагностичний висновок упереджено позитивно, друга експертна комісія – упереджено негативно. Після виконання обидві групи учасників представляють свою роботу та обмінюються враженнями. Основною метою рольової гри є усвідомлення негативних і позитивних рис українців, а також можливість застосовувати ці знання у реальній взаємодії з представниками інших націй та етносів. *Примітка:* для студентів непсихологічних спеціальностей можлива модифікація назви гри, наприклад, «Характер

українця». У такому разі завдання буде виконуватись не на професійно-психологічному рівні, проте відповідність меті буде збережена.

Заняття 4.

Націоналізм і патріотизм (2 год)

4.1. Міні-лекція «Націоналізм і патріотизм»

Ключові поняття лекції: націоналізм, патріотизм, шовінізм, національні та патріотичні почуття, розбіжність між патріотизмом та націоналізмом, національний екстремізм, ксенофобія, нацизм.

4.2. Дискусія «Де закінчується здорова любов до своєї нації і розпочинаються хворобливі її форми?»

Студенти мають висловити власні думки щодо націоналізму, патріотизму, шовінізму; поміркувати над «здоровими» та екстремістськими формами суспільної свідомості; чи може націоналізм перетворитися в нацизм тощо.

Заняття 5.

Шляхи розвитку української політичної нації (2 год)

5.1. Міні-лекція «Етнічна нація VS політична нація»

Ключові поняття лекції: теорії націй, етнос, нація, моноетнічний склад населення, поліетнічний склад населення, титульна нація.

5.2. Обговорення книги «Чому нації занепадають?» (автори: Дарон Аджемоглу, Джеймс Робінсон).

Автори книги переконані, що окремі країни стали успішними через те, що їхні громадяни повалили владну еліту і створили суспільства, в яких головною цінністю стали рівні економічні та політичні права кожного. Студенти мають висловити власні думки щодо цінностей, які повинні стати провідними у формуванні української нації.

Заняття 6–7.

Національні стереотипи (4 год)

6–7.1. Міні-лекція «Національні стереотипи»

Ключові поняття лекції: національний стереотип (позитивний і негативний), упереджене ставлення, представник іншої національної спільноти, аутостереотипи, гетеростереотипи.

6–7.2. Дискусія «Образ ворога – захисна реакція нації. Чи потрібен він?»

Студенти мають висловити власні думки з приводу створення образу ворога та існування його в суспільній свідомості. Міркування щодо необхідності такого стереотипу. Функція колективної установки «свій-чужий».

6–7.3. Психологічна гра «Суд над українцем»

Обираються учасники гри: підозрюваний (1 учасник), суддя (1 учасник), сторона звинувачення (3 учасники), сторона захисту (3 учасники), суд присяжних (від 5 учасників). Сторона звинувачення отримує завдання вигадати та висунути звинувачення українцю в тому, що він не може навести лад у власній країні. Сторона захисту має виправдовувати підозрюваного. Суду присяжних необхідно винести вирок.

Метою гри є усвідомлення настановлення національного самозвинувачення та розуміння недоцільності такої форми самоствавлення у суспільному бутті.

6–7.4. Психологічна вправа «Образ українця очима інших»

Кожному учаснику пропонують обрати роль представника іншої нації (на вибір самого учасника) та в контексті цієї ролі описати українця. Після цього учасники діляться власними уявленнями про образ українця в образах представників інших національних спільнот (німців, французів, британців тощо).

Вправа «Образ українця очима інших» спрямована на оптимізацію такого компоненту національного самоствавлення, як очікуване ставлення від інших.

6–7.5. Психологічна рольова гра «Рятувальний човен»

У грі беруть участь 10 студентів. Кожний учасник отримує певну роль представника національних спільнот (українець, американець, француз, німець, італієць, поляк, англієць, турок, єврей, росіянин). *Інструкція до гри:* «Уявіть собі, що ви всі опинились на кораблі посеред океану. Сталася аварія. Корабель тоне. На горизонті видніється безлюдний острів. Залишився лише один рятувальний човен, який вміщує в себе лише 5 осіб. Ваше завдання – запевнити всіх, що саме Ви повинні зайняти місце на рятувальному човні. Необхідно надати аргументи Вашої «корисності» згідно з тією національністю, роль якої Вам дісталася». Після надання аргументів кожним учасником відбувається голосування. Кожен може проголосувати лише 5 разів (за себе можна голосувати).

Метою цієї вправи є усвідомлення національних стереотипів та можливість їх подолання або, навпаки, надання їм функціонального значення.

Заняття 8.

У вирі ідентичностей (2 год)

8.1. Міні-лекція «Усвідомлення людиною етнічної, національної та регіональної ідентичностей»

Ключові поняття лекції: соціальна ідентичність, види ідентичності, ідентифікація.

8.2. Психологічна вправа «Ти не українець, якщо...»

Студентам пропонують навести всі відомі їм ірраціональні твердження, що стосуються національної приналежності та продовжити фразу «Ти не українець, якщо...». Ведучий може навести приклади: «... не розмовляєш українською мовою», «... не носиш вишиванки» тощо. Після наведення тверджень студенти мають їх спростувати або, навпаки, підтвердити істинність.

Метою цієї вправи є подолання стереотипів та підвищення рівня національної самосвідомості (на основі розуміння цінності розбудови політичної нації).

Заняття 9.

Феномен регіональної ментальності (2 год)

9.1. Міні-лекція «Регіональна ментальність. Що це?»

Ключові поняття лекції: регіональна ментальність, регіон, соціокультурний розвиток, ментальні установки, соціолінгвістична зумовленість.

9.2. Бесіда «Регіональні протиріччя. Міф чи реальність?»

Студенти мають поміркувати над існуванням регіональних протиріч у сучасній Україні; усвідомити

наявність міжрегіональних відмінностей та надати приклади міжрегіональної взаємодії.

9.3. Моделювання проблемної ситуації «Нетолерантний представник іншої регіональної ментальності»

Студентам пропонують змоделювати ситуацію взаємодії з представником іншого регіону. Обираються два учасники, один з яких має грати роль нетолерантного представника іншого регіону, який весь час намагається провокувати іншого (наприклад, це можуть бути представник західного регіону та східного регіонів України. Провокація може полягати в тому, що представник Західної України звинувачує представника східної України в «неукраїнськості»). Після моделювання проблемної ситуації учасники діляться враженнями. Ті, хто спостерігав, також дають зворотний зв'язок. Студентам пропонують знайти оптимальні способи взаємодії у проблемних ситуаціях такого роду.

Заняття 10.

Ідея про національну єдність (2 год)

10.1. Міні-лекція «Національна єдність як безумовна цінність українського народу»

Ключові поняття лекції: національна єдність, національна безпека, консолідація нації, громадянська свідомість, патріотизм.

10.2. Дискусія «Революція Гідності, або як ми подолали стереотип «Моя хата скраю»

Студенти повинні поміркувати над подіями 2013–2014 рр., які отримали назву Революція гідності; зрозуміти причини таких суспільних зрушень; усвідомити, що події новітньої історії України можуть трансформувати («підривати») тисячолітні національні стереотипи, наприклад, «Моя хата скраю».

10.3. Творчий конкурс. Написання інструкції «Як зберегти цілісність української нації»

Студенти мають написати інструкцію «Як зберегти цілісність української нації» (3–5 пунктів). Інструкція мусить мати практично-дієвий характер (алгоритм дій). Після виконання завдання студенти представляють свої інструкції зі збереження нації, а потім обирають найкращі роботи.

Заняття 11–12.

Трансформація українського суспільства (4 год)

11–12.1. Бесіда «Перспективи розвитку української нації»

Студенти мають поміркувати та висловити власні думки щодо перспектив розвитку української нації, осмислити умови, за яких цей розвиток буде мати позитивний або негативний вектори; усвідомити, що громадянська відповідальність та любов до Батьківщини кожної молодої людини може сприяти розвитку української нації.

11–12.2. Психологічна вправа (метод метафоричних карт) «Життєвий задум України»

Вправа з метафоричними картами (ОН-карти). Студентам повинні «наосліп» обрати 4 карти з колоди метафоричних карт (COPE або Morena). Завдання полягає в складанні історії про українця (українців) за допомогою обраних карт. Одна карта має представляти образ українця (героя), друга карта – опис життя

героя, третя карта – перешкоду, яка виникла в житті героя, четверта карта – спосіб подолання перешкоди. Усі учасники розповідають вигадані ними історії та обговорюють результати вправи. Метою вправи є спроба віднайти спільні та відмінні можливі способи подолання перешкод у реальному житті, які є відображенням змістової характеристики національної самосвідомості молодих українців.

11–12.3. Психологічна гра «Ключ до інтеграції»

Робота в мікро-групах. Студенти діляться на пари. Ведучий пропонує всім учасникам відчувати себе представниками конференції з питань консолідації нації. Кожна пара учасників-делегатів конференції отримує листок зі словом та знаком «+» або «-» поряд з поняттям (мова, територія, культура, релігія, етнос, історичне минуле). Таким чином, виходить 12 варіантів (мова+/мова-; територія+/територія- тощо). Суть вправи полягає в тому, щоб довести іншим делегатам конференції, що саме мова (територія, культура, релігія, етнос тощо) є головним та об'єднуючим елементом у розбудові незалежної та єдиної нації (якщо поряд зі словом стоїть знак «+») або, навпаки, що мова (територія, культура, релігія тощо) не є підґрунтям для консолідації нації (якщо поряд зі словом стоїть знак «-»). Метою гри є виокремлення та усвідомлення учасниками тих концептів, які є провідними у консолідації української нації.

Після стандартного завершення заняття (підведення підсумків заняття: рефлексія емоційного стану, особистих здобутків; обмін враженнями та обговорення труднощів роботи; висловлення побажань) студенти обмінюються думками та враженнями, отриманими під час занять навчально-розвивальної програми «Єдність української нації» загалом, а також зроблять висновки щодо власних зрушень у когнітивному, емоційно-ціннісному та регулятивному компонентах національній самосвідомості.

Вищенаведена навчально-розвивальна програма формування національної самосвідомості була апробована автором під час проведення дисертаційного дослідження на тему «Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України». Результати формувального експерименту підтверджують ефективність та доцільність використання розробленої програми розвитку національної самосвідомості студентської молоді з різних регіонів України.

Використані літературні джерела

1. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді [текст] : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Вячеслав Вікторович Борисов ; Тернопіль. нац. педагог. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 453 с.

2. Боришевський М. Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія [текст] / М. Й. Боришевський. – Київ : Академвидав, 2010. – 416 с.

3. *Співак Л. М.* Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці [текст] : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Співак Любов Миколаївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2016. – 491 с.

4. *Піонтковська Д. В.* Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді [текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Піонтковська Діана Володимирівна ; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острог, 2017. – 20 с.

5. *Соколова В. Ф.* Психологічні особливості розвитку національної самосвідомості студентської молоді засобами української літератури [текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Соколова Вікторія Федорівна ; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2009. – 238 с.

Bibliography

1. *Borysov V. V.* Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia natsionalnoi samosvidomosti uchnivskoi ta studentskoi molodi [tekst] : dys... d-ra ped. nauk :

13.00.07 / Viacheslav Viktorovych Borysov ; Ternopil. nats. pedahoh. un-t im. Volodymyra Hnatiuka. – Ternopil, 2006. – 453 s.

2. *Boryshevskiy M. Y.* Doroha do sebe. Vid osnov sub'yektnosti do vershyn dukhovnosti: monohrafiya [tekst] / M. Y. Boryshevskiy. – Kyiv : Akademvydav, 2010. – 416 s.

3. *Spivak L. M.* Psykholohichni osnovy rozvytku natsionalnoi samosvidomosti v yunatskomu vitsi [tekst] : dys. ... d-ra psykhol. nauk : 19.00.07 / Spivak Liubov Mykolaivna ; Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. – Kyiv, 2016. – 491 s.

4. *Piontkovska D. V.* Psykholohichni osoblyvosti rozvytku natsionalnoi identychnosti studentskoi molodi [tekst] : avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07 / Piontkovska Diana Volodymyrivna ; Nats. un-t «Ostroz. akad.». – Ostroh, 2017. – 20 s.

5. *Sokolova V. F.* Psykholohichni osoblyvosti rozvytku natsionalnoi samosvidomosti studentskoi molodi zasobamy ukrainskoi literatury [tekst] : dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07 / Sokolova Viktoriia Fedorivna ; Kherson. derzh. un-t. – Kherson, 2009. – 238 s.

